

İbnü'l-‘Arabî'nin Filozoflara Karşı Tutumu ve El-Fārābî'yi Tekfir Etmesi Meselesi

On İbnü'l-Arabî's Attitude to Philosophers and His Accusation of El-Farabi with Getting Out of the Religion (Heretic)

Ömer CERAN^a

^aAnkara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
İslam Felsefesi ABD,
Ankara, TÜRKİYE

Received: 17.07.2020

Received in revised form: 03.10.2020

Accepted: 05.10.2020

Available online: 31.12.2020

Correspondence:

Ömer CERAN

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
İslam Felsefesi ABD,
Ankara, TÜRKİYE
omerceran2021@gmail.com

ÖZ İbnü'l-‘Arabî İslam düşünce tarihinin en velud yazarlarından biri olarak kendisinden sonra birçok düşünürü etkilemiş bir mutasavvıftır. O, eserlerinde birçok farklı konuya değinmekle beraber gerek kendi zamanıyla gerek kendinden önceki çalışmalarla ilgili bize kapsayıcı aktarımlar yapmıştır. Onun değindiği konular arasında felsefenin tartışma alanına giren konular da bulunmaktadır. İbnü'l-‘Arabî bazı eserlerinde filozofların görüşlerine değinmiş ve onları kendi bakış açısıyla değerlendirmiştir. İslam Tarihinin çok erken dönemlerinden başlayarak bazı Müslüman grupların, diğer bazı Müslüman grupları çeşitli sebeplerle dinden çıkmakla itham ettiklerini görmekteyiz. İslâmî literatürde tekfir diye isimlendirilen bu durumun siyasi ve sosyal bazı sonuçları olmuş ve tekfire maruz kalan bazı kişilerin yaptırımlara da maruz kaldığı görülmüştür. Bu nedenle tekfir zaman zaman bazı kimse veya gruplar tarafından karşı tarafa karşı kullanılan bir silaha dönüşmüştür. Tekfire en çok maruz kalan gruplardan biri filozoflardır. İslam düşünce tarihinde bazı filozoflar bazı görüşlerinden dolayı dinden çıkmakla itham edilmiş ve bu durum onlara karşı toplumun değişik gruplarında da bir önyargı ve tepkiye sebep olmuştur. Biz bu çalışmamızda İbnü'l-‘Arabî'nin, el-Fārābî hakkında onu tekfir ettiği şeklinde yorumlanmaya müsait ifadelerini yine kendi eserleri bağlamında değerlendireceğiz. Bu çerçevede aynı zamanda İbnü'l-‘Arabî'nin felsefe ve filozoflara bakış açısını da tespit ederek değerlendirmeye çalışacağız. Ayrıca bize göre İbnü'l-‘Arabî'nin böyle bir ithamının kendisinin diğer metinleriyle karşılaştırıldığında kuşkuyla karşılanması gereken bir durum olduğunu ifade edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: İbnü'l-‘Arabî; el-Fārābî; el-Medînetü'l-Fādıla; tekfir

ABSTRACT Being one of the most productive writers in the history of Islamic thought, Ibn al-‘Arabî is a Sufi who influenced many thinkers lived after him. Although he touches on many different subjects in his works, he has made comprehensive transfers about both his own time and the works conducted before him. Among the topics he touches on also contains the topics such as metaphysics and morality that are in the scope of philosophy. In some of his works, Ibn al-‘Arabî touches on the views of the other philosopher and evaluates them from his own point of view. Starting from the very early periods of Islamic history, we see that some Muslim groups accused some other Muslim groups of abandoning religion for various reasons. This situation, which is called "takfir" in the Islamic literature, had some political and social consequences and it was observed that some people who were subjected to takfir were also subject to sanctions. For this reason, takfir turned into a weapon used by some people or groups against the other party from time to time. One of the groups most exposed to takfir are philosophers. In the history of Islamic thought, some philosophers were accused of abandoning religion because of some of their views, and this situation caused a prejudice and reaction against them in different groups of society. In this study, we will evaluate Ibn al-‘Arabî's expressions about al-Fārābî, who is accepted as one of the founding philosophers of Islamic philosophy. In this context, we will also try to determine and evaluate Ibn al-‘Arabî's perspective on philosophy and philosophers. We will also express that, in our opinion, such an accusation of Ibn al-‘Arabî should be viewed with suspicion compared to his other texts.

EXTENDED ABSTRACT

Being one of the most productive writers in the history of Islamic thought, Ibn al-‘Arabī is a Sufi who influenced many thinkers lived after him. Although he touches on many different subjects in his works, he has made comprehensive transfers about both his own time and the works conducted before him. Among the topics he touches on also contains the topics such as metaphysics and morality that are in the scope of philosophy. In some of his works, Ibn al-‘Arabī touches on the views of the other philosopher and evaluates them from his own point of view.

Starting from the very early periods of Islamic history, we see that some Muslim groups accused some other Muslim groups of abandoning religion for various reasons. This situation, which is called "takfir" in the Islamic literature, had some political and social consequences and it was observed that some people who were subjected to takfir were also subject to sanctions. For this reason, takfir turned into a weapon used by some people or groups against the other party from time to time. One of the groups most exposed to takfir are philosophers. In the history of Islamic thought, some philosophers were accused of abandoning religion because of some of their views, and this situation caused a prejudice and reaction against them in different groups of society.

In this study, we will evaluate Ibn al-‘Arabī's expressions in his work named *al-Fütühâtü'l-Mekkiyya* in the context of his own works, which can be interpreted as he accuses the author of the work named *al-Medînetü'l-Fâğıla* without naming him as non-believer. Although Ibn al-‘Arabī does not give a name in the text he quoted, the author of the work named *al-Medînetü'l-Fâğıla* is al-Farabî, who is accepted as one of the founding philosophers of Islamic philosophy. In this context, we will also try to determine and evaluate Ibn al-‘Arabī's perspective on philosophy and philosophers.

We will also express that, in our opinion, such an accusation of Ibn al-‘Arabī should be viewed with suspicion compared to his other texts.

In his works, Ibn al-‘Arabī states that he does not find it right to completely refuse the views of philosophers, whom he describes as "rationalists (akliyyün)" or "observers (ehl-i nazar)". According to him, it is possible for philosophers to be accurate in their views as well as to be mistaken. However, we do not see that Ibn al-‘Arabī accused anyone of abandoning the religion by mentioning his name. Instead, he uses general expressions such as "who does that ... or who claims that... becomes an unbeliever." In addition, the fact that in his works, he quoted some people accused of being non-believer of his period can be interpreted as being more tolerant and unprejudiced in this regard.

When we examine his texts, we understand that he is familiar with the views of both Farabi and some other philosophers. From this point of view, it is possible to interpret that he studied at least some of the works of philosophers.

KAVRAMSAL ANLAMDA TEKFİR

Tekfir, sözlükte örtmek, gizlemek, kapatmak gibi anlamlara gelen kefera (كفر) fiilinin tefîl bağında mastar şeklidir. Araplar tohumu toprağa gömerek gizleyen çiftçiyi, insanları gizlediği için de geceyi *kâfir* diye isimlendirmişlerdir. Din literatüründe küfür kelimesi iman hakikatini gizleyen/inanmayan anlamında kullanılmaktadır. Râğıb el-İsfahânî Allah'ın birliğini ya da peygamberliği veya şeriatın bir kısmı veya tamamını inkâr eden kişinin dinde kâfir olarak isimlendirileceğini ve bunun en büyük küfür olduğunu belirtir.¹ Tekfir, Müslüman olduğunu iddia eden birinin başka bir kimse ya da kimseler tarafından eylem ya da söylemlerinden dolayı artık Müslüman sayılmayacağını iddia etmek anlamına gelmektedir. Her ne kadar Kur'an-ı Kerim'de tekfir kelimesi geçmese de birçok ayette Müslüman olduktan sonra bir kimsenin küfrü gerektiren bir sözden dolayı tekrar kâfir olabileceği ifade edilmektedir.²

İslam Tarihine baktığımızda tekfirin bazen kişisel bir değerlendirme neticesinde bazen de siyasi ya da hukuki yetkileri olan bir kimse tarafından yapıldığını ve bunun yazılı bir metin ile bir yaptırım aracına dönüştüğünü görmekteyiz. Dolayısıyla bu durumun sosyal, siyasi ve hukuki sonuçları olmasından dolayı tekfir bazı dini gruplar tarafından muhaliflerini susturmak amacıyla da kullanılmıştır.³ İbnü'l-

¹ Rağıb el-İsfahânî, *Müfredât*, (çev. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu), Çıra Yayınları, İstanbul 2012, s. 9.

² Tevbe, 9/74, Al-i İmran, 3/90, Bakara, 2/217 gibi.

³ İbnü'l-‘Arabî, *el-Fütühât*'ta 'muvazene ehli' dediği bir şeyhin onu sevmeyenler tarafından kendisinin zındık sayılmasını gerektirecek sözler söylediği ve bunun için de öldürülmesi gerektiği yönünde bir şikâyetle hükümdara şikâyet edildiğini ve bu şeyhin muhakeme edildiğini anlatmaktadır. *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2011, c. 2, s. 286.

'Arabî insanların tekfir edilmesi ve öldürülmesi konusunda birkaç farklı görüş olduğunu belirtmektedir. Ona göre bir grup Hz. Ebû Bekir'in (r.a.), halifeliği zamanında zekât vermeyenleri mürtet kabul ederek onlarla savaşması ve öldürmesi örneğinde olduğu gibi söz ve fiilden dolayı dinden çıktığına hükmedilen kimselerin öldürülmeleri gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Çoğunluk ise bu konuda Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) muhalefet eden Hz. Ömer'in (r.a.) görüşünü benimsemiştir ki o bu konuda böyle bir cezaya karşı idi. Başka bir grup ise, bir kimse farz olduğunu inkâr etmese bile bir farzı yerine getirmeyen kimsenin kâfir olacağını ileri sürmüşlerdir.⁴

et-Tehânevî, sûfi istilâhında küfrün Hakkın birliğinin mevcudattaki çokluk ile örtülmesi anlamına geldiğini belirtir. Zira bunda Zât-ı İlahî'ye ait vasfın ortadan kaldırılması anlamı vardır. Oysa Hak vahdet üzere var olmaya devam edecektir.⁵

İSLAM DÜŞÜNÇESİNDE TEKFİR GELENEĞİNİN TARİHSEL ARKA PLANI

İslam Tarihinde ilk defa bir Müslüman gurubun başka bir Müslüman gurubu dinden çıkmakla itham etmesi Raşid Halifeler denilen Dört Halife Döneminde olmuştur. Hz. Ali (r.a.) kendi ordusu içinde bulunan ve kendisiyle savaşan diğer Müslüman grupları dinden çıkmakla itham eden arkadaşlarını bundan men etmiş ve onların birer isyancı olduklarını belirtmiştir. Fakat Siffin Savaşından sonra meydana gelen Hakem Olayında Hz. Ali'nin ordusundan ayrılan ve kendilerine Hariciler denilen grup Hakem Olayını onaylayan herkesi (büyük günah işleyen kişinin dinden çıkacağı gerekçesiyle) tekfir etmiştir. Onlar bu durumun bir yaptırımı olması gerektiğini düşüncesiyle içlerinde Hz. Ali'nin de bulunduğu birçok kişiyi suikastla öldürmüşlerdir. Hakem Olayından sonra Hz. Ali'den ayrılmamış ve kendilerini Ali Taraftarları (şî'atü 'Alî) diye adlandıran başka bir grup içerisinde aşırı görüşleri olan kimseler, Hz. Ali'ye haksızlık yapanları dinden çıkmakla itham ederek onlara lanet okumayı gelenek haline getirmişlerdir.

Daha sonra ortaya çıkan mezheplerde muhalif tarafı tekfir etmek sıklıkla başvurulan bir yöntem olmuştur. İslam Tarihinde tekfire maruz kalanlar arasında filozoflar da bulunmaktadır. Bunun en meşhur örneği el-Gazzâlî'nin üç meselede özellikle İbn Sînâ ve el-Fârâbî'yi tekfir etmesidir.

Esasında birçok sûfi ile birlikte İbnü'l-'Arabî de bu tekfire maruz kalmış ve onun aleyhinde birçok fetva ve kitap yazılmıştır. Bunlardan bazılarında kitaplarının yakılması ve suya atılması ve hatta o suyun kimsenin üstüne sıçramamasına dikkat edilmesi gibi hususlar yer almıştır.

İBNÜ'L-'ARABÎ'NİN TEKFİR HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Her inancın bir yönüyle hakikati yansıttığı şeklinde yorumlanmaya müsait olan İbnü'l-'Arabî'nin düşünce sisteminde tekfirin hoş karşılanan bir durum olmadığını ileri sürmek mümkündür. Nitekim o, Hz. Peygamberin (s.a.s.) getirdiklerine uygun olmayan sözler söyleyen kimselerin tekfir edilmemesini ve kendi hallerine bırakılmalarını önermektedir ki bunu onun bâtin odaklı bakış açısıyla anlamak mümkündür. İnsan söz ve eylemleriyle şeriatın zâhirine aykırı görünebilir. Fakat kalben tam bir iman üzere olabilir ki bu İbnü'l-'Arabî'nin bazı sûfiler hakkında bir makam olarak üzerinde durduğu bir husustur. O, Cüneyd el-Bağdâdî'nin "Bin siddîk, bir kişi hakkında zındık demedikçe o kişi hakikat derecesine yüksemez." sözünü naklederek bu makamın ehli olmayana zarar verdiğini söylemektedir.⁶

⁴ İbn 'Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, c. 2, s. 267.

⁵ Tehânevî, *Keşşâfî İştîlâhâtü'l-Fünûn ve'l-'Ulûm*, Mektebetü Lübnan, Lübnan, 1996, c. 2, s. 1369.

⁶ İbn 'Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, c. 4, s. 331.

İbnü'l-'Arabî'nin, tekfire başvurmayı tasvip etmediğini şu ifadelerinden çıkarmak mümkündür:

“Keşke bilseydim! Allah'ı delille bilmek isteyen ve araştırma yapmayı tekfir eden adam acaba inceleme yaparken ya da yapmadan önce nasıldı? Müslüman mı idi yoksa kâfir mi idi?”⁷

İbnü'l-'Arabî, sûfiler için halkın kendilerini kâfir ya da zındıkla suçlamalarına sebep olacak bir makam bulunduğunu ve onların bânınlarına vakıf olmayan halkın zâhiren böyle bir ithamda bulunduğunu oysa hakikatte bunların birer iftira olacağını beyan etmektedir. Dikkat çekici bir husus ise onun halkın zâhiren bunları kâfir olarak itham etmekte son derece haklı olduklarını söylemesidir.

İbnü'l-'Arabî Kur'an-ı Kerim'deki bazı ayetlerin (bazı müteşabih ayetler gibi) fikir ehline ve akıl deliliyle zâhiri lafzın ifade ettiği anlam üzere anlaşıldığı takdirde küfre yol açacağı şeklindeki kanaatlerinden dolayı bu ayetlerin teviline yöneldiklerini belirtmektedir.⁸ Ona göre ilim elde etmek iki şekilde olur. Birincisi fikir yoluyla, ikincisi vehbi yolla. Vehb cihetiyle ilim elde etmeyi İbnü'l-'Arabî feyzi ilahi olarak açıklamaktadır. Vehbi ilim ehli yanılmaz fakat fikir yoluyla ilim elde edenler (o bunları çoğunlukla akılcılar diye nitelemektedir) yanılmadan ve hatadan uzak değildirlen. Kur'an ayetlerinin zâhiri üzere anlaşıldığı takdirde küfre yol açacağı yorumunu yapanlar ona göre fikir yoluyla ilim elde etmiş olanlardır. İlmi vehb yoluyla elde edenler böyle bir yorum yapmaktan kaçınmaktadırlar.

Bunlarla beraber biz İbnü'l-'Arabî'nin bir şahsı hedef göstererek onu küfürle itham ettiğine dair bir metnine rastlamadık. Onun bu konudaki ifadeleri “bunu inkâr eden kâfir olur” şeklinde genel ifadeler olup bunların da zâhire göre verilmiş hükümler olduğu anlaşılıyor.

İBNÜ'L-'ARABÎ'NİN FELSEFE VE FİLOZOFLARA KARŞI TUTUMU

el-Fütühât'ta kelime anlamına uygun olarak hikmet sevgisi olarak tanımlayan İbnü'l-'Arabî genelde filozofların da içinde bulunduğu bir zümreyi akılcılar ('aklıyyün) olarak isimlendirir. Yaygın bir şekilde filozof için kullanılan hakîm (çoğulu hukemâ) kelimesini İbnü'l-'Arabî aynı zamanda gerçek hikmet ehli olarak nitelendirdiği peygamberler ve veliler için kullanır. Filozoflardan ise bazen 'sözde hakîmler' diye bahseder. Ona göre filozoflarda bulunan hikmet ödünçtür. Filozofun bilgisi fikre dayalı bilgidir. Onların teorik düşünceyle elde ettikleri bilgiler Allah ehlinin halvet ve riyazetle elde ettikleri bilgilerle örtüşebilir. Bundan dolayı İbnü'l-'Arabî filozofların bütün bilgilerinin geçersiz sayılmasının yanlış olacağını söyler ve bir insanın dinsiz bile olsa söylediği her şeyin yanlış olmayacağını, böyle bir insanın doğrularının da bulunabileceğini ileri sürer.⁹

Hikmet kelimesiyle aynı kökten gelen el-Hakîm ismi 'hüküm ve hikmet sahibi' anlamına gelen Allah'ın isimlerinden biridir. Filozof için kullanılan 'hakîm' ismi bu anlamda ilahi bir anlam da içermektedir. Felsefenin tanımı ve amacına yansıyan ifadeler tasavvufun da onayladığı ifadelerdir. Nitekim felsefenin 'insanın gücü nispetinde Allah'a benzemeye çalışması'¹⁰ şeklinde yapılan tanımına mukabil tasavvufun tanımlarından biri İbnü'l-'Arabî'nin de sıklıkla vurguladığı gibi 'Allah'ın ahlakı ile ahlaklanmaktır.' İbnü'l-'Arabî bunu kendi sistemine uygun olarak Allah'ın her bir ismi özelinde yorumlamaktadır. Bu itibarla el-Hakîm ismi ile ahlaklanmak tasavvufun öngördüğü amaçlardan biri olmaktadır. Keza felsefenin 'varlığı var olmak cihetinde bilmek' şeklindeki tanım ve amacına mukabil tasavvuf

⁷ İbn 'Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, c. 1, s. 60.

⁸ İbn 'Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, c. 4, s. 228.

⁹ İbn 'Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, c. 1, s. 56.

¹⁰ Kindî, *Resâilü'l-Kindî li Felsefiyye*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire 1950, s. 172.

Hız. Peygamber'in 'Bana eşyanın hakikatini öğret.' şeklindeki hadisini eşyayı olduğu gibi bilmek şeklinde telakki etmektedir.

'et-Tedbirätü'l-İlahiyye' adlı eserinde her ne kadar ismini zikretmese de Aristo'dan 'hakîm' diye bahseden¹¹ İbnü'l-'Arabî, el-Fütuhât'ta da yine ismini zikretmeden Öklid'den 'hakîm' diye bahsetmektedir.¹² Ayrıca Platon'dan 'Eflatun-u İlahî' diye bahsetmekte ve onu filozoflar arasında zevk ilmine sahip nadir kişilerden olarak nitelemektedir.¹³

Filozofu bütün ilimleri¹⁴ kendinde toplayan kimse olarak tanımlayan İbnü'l-'Arabî filozofların Allah hakkında düşüncelerinde diğerlerine (akılcı kelamcılar) göre gerçek bilgiye daha yakın kimseler olduğunu iddia etmektedir.¹⁵

İbnü'l-'Arabî, filozofları, ele aldığı konu çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu itibarla o, filozofları bazen kelamcıların muhalifi olarak bazen cahil kimseler olarak bazen de peygamberin getirdiklerini onaylamayan ve ilah'ı reddeden kimseler olarak nitelemektedir. Bununla beraber içlerinde şeriatı benimseyen filozoflar olduğunu söyler fakat onlarla tartışmanın doğru olmadığını, ancak şeriat bunlarla tartışmayı mubah görürse tartışılacağını belirtir.¹⁶

Bunlarla beraber genelde akılcıların özelde filozofların ilahiyat konularında hatalarının doğrularından çok olduğunu söyleyen İbnü'l-'Arabî'nin onların bundan dolayı kınandıklarını söylemesine karşın onları dinden çıkmakla itham etmemesi dikkat çekicidir. Öyle ki el-Ğazzâlî'nin Meşşâi filozofları tekfir ettiği üç meseleden biri olan Allah'ın cüzileri bilip bilmemesi meselesinde İbnü'l-'Arabî, ismini vermemekle birlikte İbn Sînâ'nın Allah'ın cüzileri bilmeyeceğini iddia ederken Allah'ı kendi hayalince tenzih kaygısıyla hareket ettiğini ileri sürmektedir. Ona göre İbn Sînâ bu düşünceye Bir'den bir çıkar düşüncesinin bir sonucu olarak varmıştır. İbnü'l-'Arabî'ye göre ise bu fasit bir ilkedir.¹⁷

Filozofları altı sınıf olarak değerlendiren ve bunların sadece bir tanesini doğru, diğerlerini hatalı bulan İbnü'l-'Arabî'ye göre ilim mertebesi iman mertebesinde daha üstündür. O bunu Kur'an'ın "Ondan başka ilah olmadığına Allah, melekler ve ilim sahipleri adalet üzere şahittirler"¹⁸ ayetini delil getirmektedir.

İbnü'l-'Arabî'nin felsefeye karşı tutumunu Nihat Keklik bir felsefe savunması olarak yorumlamaktadır. Ona göre İbnü'l-'Arabî, kendi zamanında birtakım dogmatik İslam ulemasının karşı çıktığı felsefeye karşı hoşgörülü tutumu ve yer yer filozofların yöntemlerinin (burhan gibi) faydalarından bahsetmesi gibi durumlar esasında bizzat onun da felsefeye ilgilenmiş biri olarak felsefeyi bir müdafaa ve felsefeye karşı hücumları bir önleme çabasıydı. Nitekim o, akli inancı dogmatik inançtan üstün tutmaktaydı. Bununla beraber Nihat Keklik onun sadece tasavvufla muvafakat eden felsefeyi tasvip ettiğini de belirtmektedir. Yani onun felsefeyi savunması bazı filozofları tenkit etmesine engel olmamıştır fakat felsefeye meşgul olanların tekfir edilmesini de asla onaylamamıştır.¹⁹

¹¹ İbn 'Arabî, *et-Tedbirätü'l-İlahiyye fı İslâhi Memleketi'l-İnsâniyye*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003, s.20. İbnü'l-'Arabî burada Aristo'dan bahsederken yanlışlıkla ona atfedilen ve İslam dünyasında en çok yararlanılan kitaplardan biri olan 'Sırru'l-Esrar' kitabının yazarı olarak değinmektedir.

¹² İbn 'Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, c. 1, s. 92. İbn 'Arabî burada Öklid'den isim vermeden Elementler (Ustûkusât) kitabının yazarı olarak bahseder.

¹³ İbn 'Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, c. 4, s. 227.

¹⁴ İbnü'l-'Arabî bütün ilimler adı altında ilm-i ilahi, ilm-i tabii, matematik ve mantığı saymakta ve bu dört ilmin dışında ilim olmadığını söylemektedir. *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, c. 1, s. 394.

¹⁵ İbn 'Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, c. 1, s. 394.

¹⁶ İbn 'Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, c. 1, s. 295.

¹⁷ İbn 'Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, c. 6, s. 350.

¹⁸ Al-i İmran, 3/18.

¹⁹ Nihat Keklik, *el-Futühât El-Mekkiyye*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, ss. 1-8.

İBNÜ'L-‘ARABÎ’NİN EL-FARABÎ’Yİ TEKFİR ETTİĞİ ŞEKLİNDE YORUMLANAN METNİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

İbnü'l-‘Arabî’nin el-Fütühât’ta ‘el-Medînetü’l-Fâzıla adlı eserin yazarı hakkında şunları söylemektedir:

“Ben ehli küfürden birinin Zeytün’daki Merşâne’de bir şahsın elinde ‘el-Medînetü’l-Fâzıla’ olarak isimlendirdiği bir kitabını gördüm. Daha önce bunu görmemiştim. Onu elinden aldım ve içinde ne olduğunu görmek için açtım. Gözüme ilişen ilk şey onun şu sözü idi: ‘Ben bu fasılda âlemde bir ilahın varlığını nasıl ortaya koyacağımızı göstermek istiyorum.’ Oysa Allah dememişti. Buna şaşırıp ve kitabı sahibine attım. Bir daha da o kitabı görmedim.”²⁰

el-Fârâbî, kitabında birinci faslın konusunu şu şekilde vermektedir: “Erdemli (fazıl) dinde ilah olarak konulması gereken şeyin hangi varlık olduğu, cevherinin ne olduğu hangi sıfatlarla nitelenmesi gerektiği, mevcutların ondan nasıl meydana geldiği... (belirtilir).”²¹

Öncelikle şunu belirtmek gerekir el-Fütühât’ın Konya nüshası olarak bilinen ve müellif hattı olduğu düşünülen yazma nüshasında (Bu metne aşağıda sanal adresi verilen internet ortamında ulaşmak mümkündür.) ilgili metindeki ehli’l-küfr ifadesi ehli’l-fıkr olarak geçmektedir.²² Metin diğer nüshalarda ehli’l-küfr şeklindedir.

İbnü'l-‘Arabî, el-Fütühât’ın ilgili metnin geçtiği bölümünde Allah ile ilahın birbirinden farklı olduklarını, âlemde ilahların çok sayıda olduğunu, fakat Allah’ın bir ve tek olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla buradan anlaşılan onun Allah için ilah kelimesinin kullanılmasının yanlış olduğunu düşündüğü için tepki gösterdiği yönündedir. Fakat biz onun gerek el-Fütühât’ta gerekse diğer metinlerinde görüyoruz ki o, Allah için ilah kelimesinin kullanılmasına tahammülsüzlük göstermemektedir. Nitekim el-Bülga’da Arapların Allah olarak isimlendirdiği varlığa Süryanilerin *ilah*, Yunanlıların da *vâcibü’l-vücûd* dediğini söylemektedir. el-Fütühât’ta ise bunu daha genişleterek Frenklerin *Kribatur*, Acemlerin *Hüda*, Türklerin *Tanrı*, Habeşlerin *Vâk*, Rumların *Siyâ*, Ermenilerin *Asfâc* olarak isimlendirdikleri lafızların aynı manaya delalet ettiğini ifade etmektedir.

İbnü'l-‘Arabî insanları değerlendirirken biri zâhir diğeri bâtın olmak üzere iki açıdan ele almaktadır. O, “Kur’an’ın bir kısmına inanmayan tam anlamıyla kâfir olur” derken zâhirî; “Halk bazen kâmil bir insanı görür ve onun kendileri gibi (inançta) sınırlı olmadığını düşünerek onun kâfir olduğuna hükmeder.” derken de onun hakikatte kâfir olmadığına işaretle bâtınî yönü nazarı dikkate aldığı görülmektedir.

İlah kelimesi Kur’an-ı Kerim’de Allah için kullanılan ifadelerden biridir. Nitekim “Sizin ilahınız tek bir ilahdır”²³ ayetinde ya da “Bana sizin ilahınızın tek bir ilah olduğu vahyolunuyor”²⁴ ve benzeri ayetlerde bunu görmek mümkündür. İbnü'l-‘Arabî bu ayetlerde geçen ilah kelimesini bizim ve onların ilahları şeklinde anlayarak kendisine yönelinen şeyde asıl maksat neyse asıl yönelinen şeyin de o olduğu yorumunu yapar. Yoksa onların asıl ilahları zâhirde yöneliyor gördükleri şey değildir. Müşrikler, putları ilah olarak isimlendirmekle onların kendilerini Allah’a yaklaştırdıklarını ifade etmekteydiler. Dolayısıyla-

²⁰ İbn ‘Arabî, *el-Fütühâtü’l-Mekkiyye*, c. 5, s. 264 Metnin orijinali şu şekildedir:

ولقد رأيت بعض أهل الكفر في كتاب سماه المدينة الفاضلة رأيت به بيد شخص بمرشانة الزيتون ولم أكن رأيت قبل ذلك فاخذته من يده وفتحته لارى ما فيه فاول شئ وقعت عينى عليه قوله وأنا اريد في هذا الفصل ان ننظر كيف نضع الها في العالم ولم يقل الله فتعجبت من ذلك ورممت بالكتاب الى صاحبه والى هذا الوقت ما وقعت على ذلك الكتاب

²¹ Fârâbî, *el-Medînetü’l-Fâzıla*, (çev. ve metin: Yaşar Aydın), Litera Yayıncılık, İstanbul 2018), s. 29.

²² www.onetradition.org

²³ Bakara, 2/163.

²⁴ Fussilet, 41/6.

la onlar için de asıl ilah Allah'tır. İbnü'l-'Arabî onların da kıyamette putlardan teberrî edeceğini ifade etmektedir.²⁵

İbnü'l-'Arabî, Füşûş'ta hevasını ilah edinen kimselerin durumunu açıklarken kâmil bir arifin, kendisine kulluk edilen her bir mabudu Hakkın tecelli ettiği bir mahal olarak gören kimse olduğunu belirterek ulûhiyetin bir mertebe olduğunu ve her bir mabuda kulluk eden kimsenin kendi mertebesince kulluk ettiğini söyler. Ona göre işin aslını bilen kimse esasında kulluk edilen suretlerde esas kulluk edilenin Allah olduğunu bilen kimsedir.²⁶

İbnü'l-'Arabî'nin zâhirde farklı görünse de gerçekte (bâtında) ibadet edilen mabudun Allah olduğu yönündeki görüşlerini²⁷ onun 'dinlerin birliği' ya da 'dinlerin aşkın birliği' olarak adlandırılan teorileri desteklediği yönünde yorumlayanlar olmuştur. İbnü'l-'Arabî'nin "Benim sözlerimi ancak iki gözü olanlar anlayabilir. Tek gözü olanlar anlayamaz." sözünde kastettiği bizce sözlerinde bir zâhir bir de batin yön bulduğudur. Sadece bir yönüyle onu değerlendirmek eksik bir değerlendirme olacaktır kanaatindeyiz. O, bazen Melâmiler gibi makamını gizleyerek kendini halkın tasvip etmeyeceği hareketler yaparak gizlediğini ifade etmektedir. Buradaki tavrının da böyle bir hareket olarak değerlendirilemeyeceği kanaatindeyiz. Zira o bunu gizlenmek maksadıyla yaptığını söylemektedir. Onun kitabın sahibine (kitabı elinden aldığı kişiye) karşı böyle bir gizlenme kaygısı yoktur.

İbnü'l-'Arabî'nin Allah ile ilah kelimelerini birbirinden ayırdığı için filozofa karşı takındığı bu tavrın onun el-Fütühât'ta filozofları ilahı reddetme kaygısı taşıdıkları için eleştirmesiyle bağdaşmayacağını düşünmekteyiz. Zira o, burada filozofları eleştirirken Allah'ı reddetme kaygısı içinde olduklarını değil, ilahı reddetme kaygısı içinde olduklarını ifade etmiştir.²⁸ Eğer bu ifadeden ateist filozoflar kastedilmişse İbnü'l-'Arabî'nin mutlak anlamda ateizmi mümkün görmediğini belirtmek gerekir.

el-Bülğa'da yaşadığı dönemde ve daha sonra açık bir şekilde tekfirle suçlanmış olan Ebü'l-'Alâ el-Me'arrî'den aktarımda bulunması²⁹ da İbnü'l-'Arabî'nin sadece bir cümlesine bakarak kitabı fırlatacak kadar aşırı bir tepki gösterecek biri olmadığını gösteriyor kanaatindeyiz. Keza o, yaşadığı dönemde tekfîre maruz kalmış ve bir ara kitapları da yakılmış olan filozof İbn Rüşd'ün cenaze namazına iştirak etmiştir. el-Fütühât'ta İbn Rüşd'ün fikir ehlinde olduğunu söyleyen İbnü'l-'Arabî'nin ondan bir şiiirde "imam" olarak bahsetmesi³⁰ manidardır.

SONUÇ

el-Fütühât'da İbnü'l-'Arabî'nin el-Fârâbî'yi ismini zikretmeden sadece kitabındaki bir cümleyi iktibas ederek onu küfürle itham etmesi onun kendi sistemi açısından şüpheyle karşılanması gereken bir husustur. Ayrıca kitabın yazma nüshaları karşılaştırıldığında metnin farklı olduğu görülmektedir. Bize göre el-Fârâbî'nin küfürle itham edilmediği yani 'ehli'l-fikr' olarak yazılan metin esas alınacak olsa dahi sorun ortadan kalkmamaktadır. Zira İbnü'l-'Arabî'nin kitabı tetkik etmeden sadece bir cümlesine bakarak kitabı sahibine fırlatması da şüpheyle karşılanması gereken bir durumdur. Kitabın sahibinin bu durumun mağduru olmasından ayrı ve İbnü'l-'Arabî'nin de böyle bir mağduriyete sebep olacak biri olmadığı dü-

²⁵ Muhyiddin İbn Arabî, *Rahmetün Mine'r-Rahmân*, (haz. Mahmûd el-Çurâb), (çev. Muhammed Coşkun), İnsan Yayınları, İstanbul 2018, c. 1, s. 205.

²⁶ Muhyiddin İbnü'l-'Arabî, *Füşûsü'l-Hikem*, (ed. Mahmud Erol Kılıç - Abdurrahim Alkış), Litera Yayıncılık, İstanbul 2016, ss. 183-184.

²⁷ İbnü'l-'Arabî, el-Fütühât'ta şöyle demektedir: Müşrik hakikatte Allah'tan başka bir şeye ibadet etmemiştir. (*el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, c. 1, s. 495).

²⁸ İbn 'Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, c. 4, s. 409.

²⁹ Muhyiddin İbn ü'l-'Arabî, *el Bulga fil'l-Hikme*, (nşr. Nihat Keklik), İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1969, s. 12a.

³⁰ İbn 'Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, c. 1, s. 235.

şüncesi bir tarafa bırakılarak onun filozoflarla ilgili önyargılara sahip olmadığı söylenebilir. Onun Allah'ın cüzileri bilip bilmemesi meselesinde dahi İbn Sina'yı tekfirden kaçınması dikkate alınırsa el-Farabi ile ilgili metnin farklı yorumlara ihtiyacı olduğu görülmektedir. Bu yorumlar içinde farklı yazarlar tarafından dile getirilmiş olan onun özellikle 'el-Fütühât' ve 'Füşuş' adlı eserlerine sonradan ilaveler yapıldığı iddialarının değerlendirildiği çalışmalara ihtiyaç olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- İsfahanî, Ragıb, *Müfredât*, (çev. Abdalbaki Güneş - Mehmet Yolcu), Çıra Yayınları, İstanbul 2012.
- Kindî, *Resâilü'l-Kindî li Felsefiyye*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire 1950.
- Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla*, (çev. ve metin: Yaşar Aydın), Litera Yayıncılık, İstanbul 2018.
- İbn 'Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, Dâru'l-Kütübü'l-'İlmiyye, Beyrut 2011.

- İbn 'Arabî, *et-Tedbirâtü'l-İlâhiyye fî İşlâhi Memleketi'l-İnsâniyye*, Dâru'l-Kütübü'l-'İlmiyye, Beyrut 2003.
- Keklik, Nihat, *el-Fütühât el-Mekkiyye*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Rahmetün Mine'r-Rahmân*, (haz. Mahmûd el-Ğurâb), (çev. Muhammed Coşkun), İstanbul İnsan Yayınları, 2018.

- Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *el Bulga fil'l-Hikme*, (nşr. Nihat Keklik), İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1969.
- Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Füsûsu'l-Hikem*, (ed. Mahmud Erol Kılıç - Abdurrahim Alkış), Litera Yayıncılık, İstanbul 2016.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid, *Keşşâfû İştilâhâtü'l-Fünûn ve'l-'Ulûm*, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1996.
- www.onetradition.org